

Illyés és Szeged

Nem tudom, mikor járt először Szegeden. Összesen sem sokszor lehetett; a föl-zabradulás előtt valószínűleg csak átutazóban, főként a Márciusi Front idején. Bár az sem biztos, hogy Makóra Szegeden át vezetett az útja, hiszen már akkor is lehetett Szolnokon keresztül vonatozni Erdei szülővárosába.

A VÁROSRÓL

Mindenesetre Illyés 1971-ben, amikor a Dózsa-drámájának szabadtéri bemutatója kapcsán Ókrös László meginterjúvolta a Délmagyarország számára, azt mondta: „Szeged történelmét majdnem jobban ismerem, mint jelenét.” E kijelentése azért lep meg, mert az életművében nem találok sem nyomát, sem okát. Elszórt nyilatkozataiból meg az derül ki, nem volt túl jó véleménye erről a szegedi múlttól sem. A Város javára tán csak a Dózsa-fölkeléssel kapcsolatos szerepét írta. Az említett interjúban erről ezt mondta: „Ez a környék, az Alföld szolgáltatta Dózsának a legjobb katonaságot. Az pedig, hogy Dózsa fejét később Szegedre küldték, föltételezi, hogy Dózsának valami rejtelmes köze lehetett Szegedhez. Mert még ha ez csak egy szép hagyomány is, a népi emlékezés mindig nagyon komoly dolog. Miért találtak ki ilyen legendát?” Ebből nem derül ki, ismerte-e Illyés a krónikások adatát arról, hogy a szegedi *fejbíró*, Pálffy Balázs Dózsának *hités atyja vala*, azaz Dózsa Pálfynak a fogadott fia volt. S Illyés felejteni látszik Juhász Gyula *Dózsa feje* című versét is, amelyben a szegedi költő tovább fejlesztette a helyi szájhagyományt: szerelmet költött a főbíró Piros lánya és Dózsa közé.

„A mi korunkban — folytatta Illyés, Szeged történelmének haladó értékeiről szólva — nagyon fontosnak tartottam a *szegedi fiatalok* mozgalmát, amelyet Ortutay Gyula, Radnóti Miklós és Tolnai Gábor révén ismertem meg. Szeged olyan kulturális központ tudott teremteni, amelyet még a kedvezőbb helyzetű Pécs és Eger sem volt képes utánozni. Tömörkény és Móra korszakára gondolok. Mikszáth Szegedről indult el, ott tanulta a mesterséget.”

Szegedről szóló korábbi nyilatkozatai nem ilyen előnyösek számunkra. 1942. január 2-án naplójegyzeteiben arról elmélkedik, hogy milyen a magyar vidéki városok jellege, szelleme. Debrecennek, Kassának, Kolozsvárnak, Marosvásárhelynek — úgymond — van a látogatót az első órában elárasztó szelleme; Pécsé most alakul... „Szegedé egy kicsit zavaros: Klebelsberg nehezen vegyül a halászlével, a neobarokk Tömörkénnyel s Rózsa Sándorral.” Makó és Vásárhely — folytatta — tiszta illatot áraszt, ha szerényet is. 1943. május 15-én megismétli: „Szeged Klebelsberg hagyományait őrzi...” Már a föl-zabradulás után, Balázs Béla hazafiságáról írva emlegeti pozitívan, érezhetően jogosnak elismert vonzásával az emigráns költő szülőföldjét, a Tisza-partot, Szegedet.

A Délmagyarország munkatársának adott interjújában a dél-alföldi nagyváros hivatását és lehetőségét is fölvetette. Elsősorban a jugoszláviai magyarsággal való szellemi kapcsolattartást — azóta bevált szóval *a hídszerepet* — ítélte e nemes kötelességnek. „Ezzel a kulturális és gazdasági élet egyaránt fejlődik, s ebből a szempontból föl lehet készíteni a szegedieket.” „Szép szerep vár rájuk” — tette hozzá.

DUGONICSRÓL

Dugonics András halálának százötvenedik évfordulójára a városi tanács művelődésügyi osztálya — az előző évi Juhász Gyula-évforduló példájára — másorfü-

zete számára nyilatkozatot kért Illyéstől a szegedi irodalom őseről. Az 1968. március 23-án kelt választ az író kézírásával, hasonlóan közölte a Tiszatáj júliusi emlékszáma is.

Mennyi a föltámadásképes írónk! — kezdte vallomását. — Dugonicsot első soron ezek közt érzem. Épp azért, mert — szegyenemre — műveit csak szemelvényesen s így alakját csak az irodalomtörténetből ismerem.

De mennyi az ezekben a szemelvényekben, mennyi ábrázoló — igazi művészi — erő! S mennyi elragadó vonás írójuk természetében.

A mi „nagy” népiességünk — Petőfié, Aranyé — azért oly erős, mert megkésített. A népiesség európai ideje a költészetben: Burns. Nálunk Csokonai és Dugonics korszaka. A „nagy” korszak mellett az övékét mégsem „kis” korszaknak kell neveznünk. Olyan előfutárok voltak, akik voltaképpen a helyükre érkeztek.

Boldog és hálás előfizetője lennék Dugonics művei új kiadásának.

TÖMÖRKÉNYRŐL

Tömörkényről még előbb, születésének századik évfordulójára Kovács Sándor Ivánnal mi kértük — sokak között — az ő véleményét. A Tömörkény Emlékkönyvben (1966) közöltük *A faj védői* című, még 1961-ben született versét is, mert benne szintén emlegeti „Tömörkény németes kék szemét” az örményből, horvátból, szlovákból jött nagy magyarok (Ady, Babits, Zrínyi, Petőfi stb.) között, akik a magyarság „páratlan Tekenőjében” dagasztódtak pompás „gyurománnyá”. S a kortársi vallomások között hasonlóan és nyomtatásban egyaránt közreadtuk tisztelgését *Az egyszerűség őriása* előtt:

Hibás gondolatársítás, hogy egyszerűről egyszerű írni; hogy „egyszerű” emberek ábrázolása nem a leghatalmasabb teljesítmény. A katedrálisok, a hisztérikák, a nagy vacsorák különböznek egymástól; azok rajzára a toll magától megindul. De a gyufaszálak vagy az — éppoly könnyen kezelt — „célszerű szegény emberek” milliárdjai közt különbséget tenni? Bzöljük százat és százat egyéni életre kelteni? Hányan tudtak még a legújabb korig is parasztot, napszámost ábrázolni nem fölülről lefelé nézve, azaz nem gorillává, munkabarommá törpítve? Olvassuk el Balzac Parasztok, Zola Föld című rémálmát: ez a legjobb előző Tömörkényhez.

Akkora lett, amekkora; de Tolstojjal szótték egy bordában.

Az idézett méltatást ezzel az ugyanolyan, spirális füzetből kitépett lapon írott kísérőlevéllel külte el:

1

Kedves Barátom,

Ez épp húsz sor; az első fogalmazást küldöm, úgy ahogy leveled vétele után rögtön megcsináltam, hogy még ma elküldhessem. Nincs másolatom. Megköszönöm, ha a legépebb példányokból kettőt visszajuttatsz hozzám.

*Öszinte barátsággal,
Illyés Gyula*

Tihany 966. V. 5.

Nemrég megjelent interjúkötetéből (*A költő felel*) szintén érdemes néhány helyet kiemelni: mit mond Tömörkényről, milyen összefüggésben említi. 1977-ben a hazai írói társadalomrajzról beszélgetve Hatvani Dániellel, elmondta, hogy Párizsban a Sorbonne-on megismerkedett a szociológia tudományával, olvasta Jules

Renard-nak a francia parasztság életéről készített realista rajzait, s ezek nagyon hatottak is rá. „Itthon, miután hazajöttem, most kezdtem csak méltán becsülni Tömörkényt. Benne is a széppróza hitelességét; egy osztálynak, egy embernek, egy helyzetnek belső megelevenítését.” Valamivel később így tért vissza a szegedi író jelentőségének méltatására: „Tömörkény pedig olyan magaslatra emelte az európai új realista ábrázolásmódot, hogy még Tolsztoj is megemlegette realistának, művészi erejét dicsérte.” Tolsztoj — mint Fejér Ádám nyomán Váradi-Sternberg János a végére járt — Tömörkénynek *Nazarénusok* (1897) című elbeszélését fordításból valóban ismerte, noha ez nem azonos azzal az ismeretlen szerzőjű részlettel, amelyet *Mindennapra* (1905) című breviáriumába Tömörkény vélt szövegeként fölvetett. Ámbár Tömörkény szerzősége sincs kizárva.

Szükségesnek tartotta Illyés a 75. születésnapján folytatott beszélgetésben is idézni Tömörkényt, amikor irodalmunknak a nemzetiségi kérdésben való „vizsgálójáról” került föl a szó. Jókai román, Mikszáth szlovák, Tömörkény szerb alakjaira utalt: „Az oldalakról együttérzés, megbecsülés, mélységes szeretet árad” — mondotta Ruffy Péternek.

JUHÁSZ GYULÁRÓL

Időrendben legelőször Juhász Gyuláról fejtette ki véleményét. Még ifjan, 1929-ben, a Nyugat hasábjain, Juhásznak akkor megjelent válogatott verseskötete, a *Hárfa* kapcsán. Szépen írt már akkor is a szegedi költőről, anélkül, hogy kifogásait elhallgatta volna. Pedig írásakor bizonyára tudta, hogy Juhász ekkor már az idegstanatérium lakója. De bírálata nem volt bántó. „Mint minden igazán lírai, csak önmagára hallgató s csak önmagának éneklő költője: Juhász Gyula költészete is egyenetlen.” Ám mindjárt hozzá is tette: „De épp ez az egyenetlenség, ez a szabadság tette lehetővé, hogy temperamentumának legsajátságosabb, legrejtettebb elemei napfényre kerüljenek. Így ismerhettük meg őt olyannak, amilyen valójában, így ismerhettünk meg minden oldaláról egy embert, aki itt él közöttünk remény és reménytelenség között dobálódzva, akinek elhisszük szavát, aki szabadjára engedett szavain túl *benső* akcentusával megérintette azt, ami ennek a kornak panaszolni valója; aki költő.”

Illyés is kiemelte Juhász verseinek zeneiségét: „a harmónia az, ami fülünkbe hat, tompa, ismerős, kesergő, mélabús magyar muzsika”. Azt is fölismerte: „Juhász Gyula a katolikus természetű magyar szemlélet költője.” Hangsúlyozta: „Az ő nyugatosságában azonban már a kezdet kezdetén preponderens szerephez jut a magyarság, s csakhamar teljesen visszanyomja a nyugati, pontosabban francia befolyást, amely nemcsak befolyás, de éltető, ösztökélő erő is volt; formáival, lendületével hirtelen új magaslatra emelte a századeleji magyar költészetet.” Kiemelte: „magáról dalolhat, amikor népéről dalol”. Ez a mély és mindenre kiterjedő azonosulás — tette hozzá — Juhász Gyula költészetének legnagyobb ereje.

Juhász Gyulát nemigen szokás mint műfordítót méltatni. Annál érdekesebb, hogy Illyés fölfigyelt a költőnek egyik kevésbé ismert kitűnő tolmácsolására. *Victor Hugo védelme* (1952) című tanulmányában hivatkozott a francia író és költő híres, nagy versére, a Napóleon oroszországi visszavonulásáról szóló *Bűnhődés*-re, amelyet először ő is Juhász Gyula „kitűnő átültetésében” olvasott. „Az ember — írta Illyés — beledidereg, a versben olyan látomás idézi a havat, a szelet, a legendás hideget.”

MÓRA FERENC RÓL

Szerettem volna Illyésnek a szegedi klasszikusokról alkotott véleményét kikérkíttetni vele, s elérni, hogy Móráról is fejtsse ki a nézeteit legalább olyan terjedelemben, mint Dugonicsról, Tömörkényről. 1969 nyarán Balatonföldváron üdültem, s át szerettem volna ruccanni hozzá Tihanyba, hogy Móra Ferencről (és Politzer

Gyögyről) megfaggassam. Keltezetlen válaszlapja már itthon ért utol augusztus 22-én:

2

Kedves Barátom,

Ez a hét, sajnos, túlszűfolt volt; hétfőn meg Pestre utazom, magam szám tudom hány napra. Így képtelen vagyok dátumot írni, mert szeptember első hetében megint csak itt hagyjuk Tihanyt. De ha véletlenül erre jár, este 5 után rend szerint itthon vagyunk.

*Őszinte barátsággal,
Illyés Gyula*

Így kérdéseimet levélben tettem föl neki. Erre nem kaptam választ. Hanem a következő nyáron megismételtem kérésemet: fogadjon Tihanyban. Hiányosan keltezett válaszlapját a postabélyegző szerint 1970. június 25-én adta föl:

3

Bp. 1970. VI

Kedves Barátom,

Nem vagyunk egyelőre a Balatonnál s — rossz állapotom folytán — nem tudom, lekerülünk-e egyáltalán. De Móráról, Politzerről nincs több közlendőm, mint amennyit már eddig megtettem.

*Szívélyes üdvözlettel
Illyés Gyula*

A címzési oldalon még ez az utóirat:

Politzer Gyögyről Wessely László tudna tán nálam is többet — diáktársa volt ugyancsak. Wessely címe Bp. Karthauzi-u. 4. (Telefon 366-235)

Nem fordultam Wesselyhez, hiszen nekem Illyés vallomására lett volna szükségem. Így hát régebbi írásai alapján kellett megírnom a Tiszatáj számára (1972/5), amit Politzerről összegereblyéztem. Mire gondolt Illyés, amikor a Móráról való addigi közléseire utalt? — nem tudhatom. De még mindig nem adtam föl a reményt, hogy bővebb nyilatkozatra bírhatom.

1978. október 22-én, köszöntve 76. születésnapját, kértem, hogy a Somogyi-könyvtári Műhely Móra-számába írjon néhány sort. Ilyeneket kérdeztem tőle: „Találkozott-e Gyula bátyám Mórával? Ismerte-e a húszas-harmincas években, tehát egyidejűleg, tárcáit, könyveit? Hogyan ítélte meg? Mi magyarozatát látja, hogy Móra megmaradt a polgári radikálisok, a Világ és a Magyar Hírlap körében, s nem alakult ki semmilyen kapcsa a kezdődő népi írói mozgalommal? Miért csak Móricz írt róla, ő is csak nekrológot; a népi írók általában elnéztek a feje fölött. Holott művelődéstörténeti miniatűrjein kívül írt ő kemény vádiratot is a tőkés-nagybirtokos ország rendje ellen; *A magyar paraszt és a Földhözragadt Jánosék 1932-ben* miért nem tette Mórát a népi írók szövetségesévé? Miért nem jutott Móra még Móricz szerkesztése idején sem a Nyugat hasábjaira?”

December 20-án táviratban sürgettem a várt nyilatkozatot, de sajnos, a Műhely Móra-számának Illyés írása nélkül kellett megjelennie.

Három év múlva, 1982 októberében, amikor azt reméltem, hogy Földes Anna (aki négy interjút is készített Illyéssel) a költő közeledő 80. születésnapja kapcsán ismét beszélget vele, megkértem őt, tegye föl az én kérdéseimet is a költőnek. Sajnos, erre sem került sor.

Így be kell érünk már idézett megjegyzésével, amelyben Móra munkásságát, Tömörkényével együtt, Szeged művelődéstörténetének nagy korszakaként méltatta.

Még egy futó fölsorolásában találkoztam Móra nevével: „Még a kispolgárság követelményeit is — mondta Illyés 1969-ben Béládi Miklósnak — azok az írók hangzottak, akik voltaképpen a proletárságból vagy a szegényparasztságból jöttek, például Nagy Lajos, Móricz, Móra.” Ez a névsor rangsor is.

TALÁLKOZÁSOK

Anekdotába illik első találkozásom Illyés Gyulával. Ugyanakkor ismerkedtem meg vele, amikor Bibó Istvánnal. 1946. május 11-én diáktársaimmal Pesten voltam a Magyar Egyetemi és Főiskolai Egyesületek Szövetségének, a MEFESZ-nek központi intézőbizottsági ülésén. Másnap, vasárnap reggel — már nem emlékszem, hogy keveredtünk oda — a Nemzeti Parasztpárt ceglédi nagygyűlésére indított különvonaton, mégpedig Keresztury Dezső kultuszminiszter szalonkocsijában utaztunk hazafelé, megszakítva persze utunkat Cegléden. A vonaton elegyedtünk beszélgetésbe Bibóval, de Illyést valamiképpen nem láttuk. A vonatról leszállva még Veres Péter háta mögött nyeltem le az utolsó falat pogácsát, amikor Lökös Zoltán barátom — korábban a cipster eredetű Lasz gallner volt a vezetékneve, ezért szólítottuk magunk közt Lasszónak — azt mondja: itt van Illyés. Naplót vezettem akkoriban, hadd idézzem belőle szó szerint a következőket: „Nézek, keresem, nem ismerem meg. Közben sodor a tömeg. Egyszer aztán a bal oldalamon lévő Lasszótól méltatlankodva megkérdelem: Hol van hát Illyés? Erre a jobb oldalamon oda fordul egy magas, komoly arcú, de most vidáman mosolygó férfi: itt vagyok, s nyújtja a kezét. Alig győztem elhebegni a nevem s kérni a bocsánatot. Mindjárt említettem a minap írt levelet, amelyikben verset kértem tőle az Alföldi Szemlének. Ígért is.”

Az Alföldi Szemle volt első kísérletünk folyóirat-indításra. Egy évvel később ebből lett a Tiszatáj. De hadd folytassam még naplóm idézését:

„Együtt mentünk a tömeggel a vezérek közt. (Hogy nem kérdezte senki, mit keresünk ott?) Keresztury és Illyés, mint pápisták, vidáman s gúnyolódva elhajtottak az esperes kocsián, a kálvinisták meg gyalog mentek, harangzúgás közt, be a református templomba. Kérdezte is mise után Keresztury Verestől: No Péter, voltál templomban? Mit mondott a papotok? Mert a mi papunk forradalmi beszédet tartott ám Mészáros Lőrincről, s engem is üdvözölt mint *kegyurát!* Való igaz, hogy az öreg esperes progresszív beszédet mondott, s őszül idézte Lőrinc papot.”

Személyesen többet sem találkoztam Illyéssel, bár szegedi látogatásai alkalmával láttam őt. Így például hallottam hozzászólását 1952. november 17-én a második országos nyelvészkongresszuson az Ady téri egyetem auditorium maximumában. Pais Dezsőnek *A magyar irodalmi nyelv* címmel tartott terjedelmes előadásához Veres Péter is, Illyés is hozzászólott. Föltűnt, amit Illyés sokszor megvallott, hogy lámpalázás, nem szeret nyilvánosság előtt beszélni. Hozzászólása, azt hiszem, ma is rejtőzik a szélesebb olvasóközönség elől az Akadémia első osztályának közleményeiben, az 1953. évi 4. kötet 3—4. számában.

RÓZSA SÁNDORRÓL

Levélben az idők folyamán többször is megkerestem Illyést.

Az első elég különös úgy volt. Móricz Zsigmond *Rózsa Sándor*-ának nyelvéről írtam a Tiszatáj 1952. évfolyamában. Ebből Rózsa Sándor-szakértőnek látszottam, s ezért Drégely József (1887—1957) rendőr ezredes, régi munkásmozgalmi harcos és nagy irodalom- meg művészetbarát, titkon íróféle is, fölkeresett, hogy véleményem kérje: Móricz regényéből daljátékszöveget írt, és szeretné Farkas Ferencsel (a *Csinom Palkó* sikeres komponistájával) megzenésíttetni. Meghívott vacsorára, s utána fölolvasta librettóját. Nem egyedül voltam a finom sonkás tészta elfogyasztója, hanem ott volt Bálint György, a Szegedi Nemzeti Színház igazgatója és Hortobágyi

Margit főrendező is. (A pletyka szerint kapcsolatuk több volt, mint a színházi hierarchia szerinti.)

Ekkor vetődött föl, hogy Józsi bácsi (akinek sohasem mondtam el, hogy 1947 tavaszán egy pesti összeesküvési ügy messzenyúló szálaként, ártatlanul, egy éjszaka és egy délelőtt a kezei — meg Komlós János vállatötiszt kezei — közt voltam) Illyést kéri meg munkájának elbírálására, és tőle kér tanácsot néhány eszmei képtelének tisztázására.

Illyés tanulságos válaszát én őriztem meg. Íme:

4

Kedves Kartársam,

nem vagyok dramaturg, de így a puszta részlet alapján tán dramaturg se tudna megnyugtató választ adni problémájára.

A drámai szerkesztés az első változatot kívánná. Tán abban is lehetne érzékeltetni, hogy a betyárok mégis csak betyárok voltak Kossuth táborában is.

A kérdés nehéz, de csak ön döntheti el. Rózsa Sándor nem makulátlanul „pozitív”. (Attól függ, milyen társadalmi erő ábrázolására használjuk fel s miképp. Én Móricz Rózsa Sándorát érzem csak igazán pozitívnak.)

A daljáték azonban sokkal több meseszerűséget elbir, mint a dráma. Azt hiszem, voltaképpen a kidolgozástól függ, — az árnyalástól, a beállítástól — hogy Rózsa Sándor milyen ítéletet kap az ön jóvoltából, száz év után.

Sok szerencsét kívánok munkájában,

Illyés Gyula

1953. IV. 5.

Annyit hadd tegyek hozzá, hogy Drégely Józsi bácsi szöveggönyve elég jól sikerült. Sajnálom, hogy megzenésítésére nem akadt vállalkozó.

AZ ARANY ATYAFI

Meglepő, hogy Illyés milyen készségesen válaszolt a hozzáfordulók legkülönbözőbb kívánságot tartalmazó leveleire. Jó példa erre a szerencsétlen sorsú Szélpál Istvánnak (1917—1984) küldött levele. Szélpál Istvánra még tanárjelölt korából emlékeztem. Engem nem tanított, de 1940/41-ben sokat láttam a Baross Gábor gyakorlógimnázium folyosóján. Később hallottam róla: a felső ipariskolában tanított matematikát, fizikát. 1948-ban elkísérte diákjait a fakultatív hitoktatás elleni tüntetésre, ezért kirúgták állásából. Őt nem rehabilitálta senki. Haláláig kétkézi munkával kereste kenyerét. Személyesen akkor ismertem meg, amikor ez a lelki sérülés már eltorzította szellemi alkatát, sőt kikezdte elméjét. Egy-egy cikkem megjelenése után verseket küldözgetett, „jubileumi emlékeket”, többnyire Arany Atyafi aláírással.

Utóbb tudtam meg, hogy nem csak engem tisztelt meg bizalmával, hanem Illyést is. S a legnagyobb akkor élő magyar költő nem volt rest, hogy e szegedi rímfaragó küldeményét levélben nyugtázza:

5

Kedves Uram,

Köszönöm a kitüntető bizalmat, hogy azok közé sorol, akiknek megküldi ily szép gonddal összegyűjtött szoneteit.

Meghatottan, aztán némi sóvárgással olvastam a verseket, nézegettem a matematikai képleteket. Bár érteném úgy a második műfajt is, mint az elsőt!

Élményem lett, amiben a szonetek részesítettek. Hogy valakit épp a köl-

tészet hoz vissza — illetve csatol szívósan — a paló világhoz. Szemben a képletek érvényesebb, de hideg törvényeivel!

Köszönöm még egyszer figyelmét és őszinte nagyrabecsüléssel üdvözlöm
Illyés Gyula

965.

IV. 19.

MIT REJT JUHÁSZ GYULA?

A Tömörkény Emlékkönyv sikerén fölbátorodva fordultam Illyéshez 1967. február 21-én, kérve, hogy a Juhász Gyula halálának 30. évfordulója alkalmából tervezett ünnepi est műsorfűzete számára írjon rövid vallomást a szegedi költőről. Jeleztem, hogy írását az esten fölolvassná a színház valamelyik művésze, és megjelentetnék a Délmagyarországban is. Mivel tudtam, hogy az április 7-ére kitűzött Juhász-est utáni napra az egyetemi színjátszók meghívták Illyést *A tűvé tevők* című komédiájának bemutatójára és egyúttal költői estjére, fölvettem, mennyire örülnék, ha írását a Juhász-esten maga olvasná föl.

Március 9-én kaptam meg Illyés küldeményét. *Mit rejt Juhász Gyula?* című írását három gépelt lapon és ezt a — tévesen keltezett, a hónap rövidítésében egy vesszővel hiányos — kísérőlevelet:

6

Kedves Barátom,

Késve kaptam kézhez a szíves fölszólítást. Ezért küldöm magam is késve a kért megemlékezést.

Nem tudom, megfelel-e teljesen a ti célotoknak. Ezért nyugodtan kihagyhattok belőle, illetve őrizhettek meg, amennyi belőle nektek megfelel. Magam ugyanis közlöm majd egykor teljes egészében.

Nincs különösebb akadály, hogy április 8.- helyett már 7.-én ott legyünk. Beszéljétek meg az egyetemi előadó csoporttal s azok úgy jöjjenek.

*Őszinte baráti érzéssel köszönt
Illyés Gyula*

1967. II. 6.

A kéziratot teljes terjedelmében közöltük a Délmagyarországban és a Tiszatájban is. Mindössze néhány helyesírási változtatást tettem. Illyés *tiszaparti*-t és *tápei*-t írt; az előbbi a helyesírás szerint *Tisza-parti* alakban közöltem, az utóbbit a Juhász Gyula költészetében szentesített — régi és népi — alakban *tápai*-ra módosítottam. Illyés a *Hajszálgyökerek* (1971) című kötetében közölte újra: ott *Tisza-parti* áll, de *tápei*.

Érdekesek Illyés ceruzás javításai. A rézkürtök *megcsitulása* helyén gépelve *elnémulása* olvasható. A dallam *fájó-finom* jelzője eredetileg *édes-bús* volt. S bár inkább ez utóbbi Juhász (meg Tóth Árpád) kulcsszava, Illyés nyilván azért javította ki, mert észrevette, hogy pár sorral alább ismét leírta.

A következő bekezdésben betoldás volt, a pont kettőspontra javítása után ez a mondatocska: „ezek Nerval állomásai”. Mindjárt utána a *beérkezés* helyén *emelkedés* szerepelt a gépelt szövegben. S az esszé végefelé még két helyesbítés: *ünnepen* helyett *vacsorán*, *foszlányában* helyén már *elég híg moslékában* állott. Ez utóbbiakat bizonyára túl erős végszavaknak tekintette, ezért enyhített rajtuk.

Még érdekesebb az az előbb ceruzával, majd tintával is törölt jegyzet, amely a kézirat második lapjának az alján böngészhető ki. Ezt nem közöltük mi sem, nem szerepel a *Hajszálgyökerek*-ben sem.

A csillag, amelyhez illesztette eredetileg jegyzetét a költő, a szövegnek ahhoz a részéhez tartozik, amelyben Illyés méltatja Juhász Gyula *Nefelejcs* (1921) című

kötetének a történelmi Magyarország városairól szóló nevezetes ciklusát, „mely egy sereg magyar város máig néma tragédiáját sirja el, s mely verseket például még összes versei gyűjteményében sem lelhetnek meg azok, akiket vigasztalni akart — édesbús reménytelenséggel”. S íme az ehhez fűzött lapalji jegyzet:

Ritkán veszi szavam kritikusi túlzás. De irodalmi hetilapunkat azóta húzódozom kinyitni, amióta e versek kihagyását a magyar írástudók részéről többes számban szólva — tehát az én nevemben is — még tavaly is dicsérően meghelyeselte.

Mint hogy Juhász Gyula összes verseinek különféle kiadásait évtizedek óta én gondozom, a költő jogos vádja látszólag engem is ért. Ezt az alkalmat kell fölhasználnom, hogy megmagyarázzam a történeteket.

A Szépirodalmi Könyvkiadó a magyar klasszikusok bibliapapírú sorozatában a kritikai kiadás kéziratára alapján 1959-ben jelentette meg Juhász Gyula összes verseit. Maga a kritikai kiadás — az elhúzódo lektorálás és nyomdai munkák miatt — csak 1963-ban látott napvilágot! A *filius ante patrem* megjelent népszerű összesnek kiadói szerkesztője és a kritikai kiadás lektorai más és más verseket ítélték kihagyásra. Innen az a furcsaság, hogy pl. *Az erdélyi gyermek* (1916) a kritikai kiadásban olvasható, a népszerűkben 1974-ig nem; az 1979. évi kiadásba már sikerült visszahelyeznem. S fordítva: a *Dankó Pistának* (1928) című vers benne maradt a Szépirodalmi 1959-i kiadásában, de a kritikai kiadásba nem kerülhetett bele, ezért a Szépirodalminak 1964. évi, kétkötetes, bibliapapírosú kiadásából — és azóta minden „népszerű összesből” — szintén kénytelen voltam kihagyni.

Mint szerkesztő örülhettem, ha azt sikerült elérnem: a kritikai kiadásból kimaradt versek bibliográfiáját (címét és *lelőhelyét*) közölhattük, így legalább a kutatókat és az életmű áldozatra — búvárkodásra, másolásra — kész kedvelőit útba igazíthattuk. Talán a következő kiadásokban módom lesz a kimaradtak értékesebbjeit az életműbe visszaiktatnom.

Ami Illyés panaszát illeti, bizonyára megtévesztette őt is, hogy az új *összesek* szerkesztésükben, fölépítésükben nem Juhász egykori köteteit, hanem a szoros időrendet követik, ezért az említett ciklus nem található úgy együtt, ahogy a *Nefelejcsben*. Am a mostani összesek is tartalmazzák a szóban forgó verseket (*Pozsony, Máramarossziget, Nagyvárad, Szabadka, Újvidék, Csáktornya*), egyedül az *Arad* maradt ki, pusztán Magyarország *csonka* jelzője miatt. Annál kevésbé megokolt éppen e versnek a mellőzése, mert ez keletkezésére nézve nem ún. irredenta vers, hiszen Juhász eredetileg az aradi vértanúk emlékére írta.

A törölt jegyzetből kiviláglik, hogy Illyésnek az Élet és Irodalommal való kapcsolatát ez a mozzanat is befolyásolta. Zöldi László *Az ÉS vitái* című könyvében 1976-ra teszi Illyés elhatárolódását a szerkesztőségtől. Most közölt megjegyzésének tanúsága szerint tartózkodása jóval korábbi. Nem véletlen tehát, hogy 1966-ban és 1969-ben mindössze egy-egy cikke, 1968-ban és 1970-ben egy-egy verse jelent csak meg lapban, 1967-ben és 1971-ben pedig sem verse, sem cikke.

Egyébként ekkor Illyés valóban lejött Szegedre. A hozzám írt levelében kifejezett készsége alapján most már hivatalosan a városi tanács művelődésügyi osztálya kereste meg. A Radnóti Tamásnak szóló keltezetlen válaszát a címzett szívességéből közölhetem:

7

Kedves Barátom,

Kérem beszélje meg Gruber Lászlóval, hogy feleségemmel április 7-én, pénteken délután egy órától fogva tudunk Budapestről indulni. Örülünk, ha gépkocsi alkalom lesz, de ha nem — s erről kérem mielőbbi szíves értesítését — vonaton is mehetünk, a fél kettő tájban induló gyorsal.

A bevezetőt készséggel fölolvassom.

*Öszinte barátsággal
Illyés Gyula*

Minden a tervek szerint történt. Pénteken este a Juhász Gyula Művelődési Központban fölolvasta megemlékezését, szombaton pedig a központi egyetem aulájában megnézte a diákszínjászok előadását, valamint fölolvastott verseiből. Közben délelőtt fölkereste a Sajtóházat, találkozott az írókkal és újságírókkal. Akác László tudósítása szerint főként Budapest és a vidék ellentéte volt a beszédtema. „Pontosabban az a tarthatatlan állapot, hogy Magyarország szellemi élete a kelleténél sokkal inkább a fővárosra koncentrálódik, s a vidék érdemén alul vesz részt az ország szellemi életének irányításában, képviselésében. S hogy mi lehetne ez ellen tenni? Illyés Gyula így felelt erre a kérdésre: önálló szellemi központtá kell fejleszteni Szegedet! A város — véleménye szerint — erre feltétlenül alkalmas.” Hasonlót mondott — már idéztem — három év múlva Ökrös Lászlónak.

Magam egyébként ekkor sem beszéltem Illyéssel. Nem tolakodtam hozzá, a hivatalnak pedig nem jutott eszébe, hogy a műsorfüzet szerkesztőjét, aki Illyést is „beszervezte”, oda illenék hívni egy kézfogás erejéig. Csak a Tisza Szálló éttermében láttam Flóra asszonyt és Illyést: pár asztallal arrébb vacsoráztatta meg őket Fazekas István, a városi tanács művelődési osztályának főelőadója. Magasabb rangú kísérőt nem tartott helyesnek az illetékes, hiszen akkoriban Illyés mint *nacionalista* fekete báránynak számított. Ezért csak némi huzavona után fogadta őket — nem a tanácselnök, csak helyettese, Papp Gyula.

NYOMOZÁS A SZIMÁK-ÜGYBEN

1977. március 4-én ismét levéllel zaklattam. Rövidebben előadhatom a dolgot, ha idézek belőle:

„Nemrég tudtam meg Fodor Ilona könyvéből, hogy Dombóvárott Gyula Bányámnak tanára — talán osztályfőnöke? — volt Szmodics Zoltán. Érdekelne, vajon tudja-e, s ha igen, mióta (a *Holmi* — 1929 — óta?), hogy ő volt Juhász Gyula *Orbán lelke* c. kisregénye Szimákjának modellja. Írtam róla a *Tiszatáj* 1972/4. számában; nem tudom, annak idején nem került-e kezébe. Mindenesetre szeretném tudni, hagyott-e valami nyomot Szmodics az elsős gimnazistában; tudom, tudom, hogy úgy nyilatkozott: nem voltak jelentős tanárai...

A másik kérdés a Kortárs-beli folytatáshoz kapcsolódik. Vajon Lusztig Imre azonos az Amerikai Magyar Szó szerkesztőjével? Két éve találkoztam vele New Yorkban, előadást tartottam a körükben, de nem említette, hogy iskola- — osztály-? — társak voltak.

Hálás leszek a bármi rövid válaszáért is.”

Magyarázatul még annyit, hogy Fodor Ilona *Szembesítés* című könyve (alcíme: *Illyés Gyula életútja Párizsig*) 1975-ben jelent meg; Lusztig Imréről pedig a *Beatrice apródjai*-nak márciusi folytatásában olvastam ismét.

Illyés válasza nem is maradt el:

8

Kedves Barátom,

Köszönöm a szíves fölvilágosítást. Szmodics Zoltán valóban tanárom volt egy évig, első gimnázista koromban. Agglegény volt, kutyát szereztem neki egy osztálytársammal. Juhász Gyula regényét nem ismerem, — nem emlékszem rá.

Lusztig Imre nyilván azonos az amerikai szerkesztővel. Eljuttatnád hozzá, amit róla lejegyeztem?

*Szeretettel köszönt
Illyés Gyula*

1977. III. 12.

Március 19-én írt levelemben tájékoztattam Illyést, hogyan teljesítettem kívánságát: „A *Szembesítés*-ben szereplő helyek másolatát Püski Sándor egy hónapja kivitte Lusztignak; most elküldöm a Kortárs-beli közlés híradását is.”

Illyésnek meg elküldtem a Tiszatájnak azokat a számaint, amelyekben *Nyomozás a Szimák-ügyben* című, Szmodicsról szóló, valamint a *Politzer György életútja* című írásaim voltak. (Mindkettő megjelent egyébként *Szegedi örökség* című tanulmánygyűjteményemben.)

*

Tudom persze, hogy mindez nem meríti ki Illyés és Szeged kapcsolatát. Bizonyára kerülnek még elő itteni tartózkodására, levelezésére vonatkozó más adalékok. Szegedi kapcsolatainak fontos, külön megírandó fejezete a Tiszatájjal való szoros munkatársi viszonya, különösen a halála előtti évtizedben. Ahogy színműveit Pécsnek, verseit, cikkeit szívesen adta Szegednek. 1971-ben Bertha Bulcsunak elmondta, hogy a nyáron részt vett Ozorán a Szent István-napi búcsún, s utána tovább utazott Dél-Magyarországra, Szegedre. Nem mondta, hogy a szabadtéri játékokra jött, Dózsa-drámájának bemutatójára. 1979-ben erről Ablonczy Lászlónak így nyilatkozott: „Dózsa nagyon hatott rám is Szegeden. Olyan tömegeket tudott mozgatni, hogy az embernek majdnem az a gondolata támadt, igazi kaszák vannak a lázadók kezében, és hogy teremtsünk a világon mindenütt rendet.”

Kedves Basitov,

Köszönöm a híres költő-
vita-gyűjtést. Szociális kultúrán belülben
tanulom azt az új, első gimnáziumi
korszakot. Agglegényeket, kutyát keres-
tem neki és ontásként-annak. Juhász
Orsi nevezetesen nem ismerem, - nem em-
lélek rá.

Lehetig Tíme miként avas az
amikorai korszakával. Elgúttatásod lenne,
amint jól leírhatom?

Kivételként

Mrsi Orsi

1977. 11. 12.